OTORITE YE ISYAN

Orta Doğu ve Balkanlarda Sarsılan Düzenler

(10-20. Yüzyıllar)

EDİTÖRLER

Serdar BAY - Yavuz DELİBALTA



sonçag akademi*

Kitabın Adı	OTORİTEYE İSYAN Orta Doğu ve Balkanlarda Sarsılan Düzenler (10-20. Yüzyıllar)
Editörler	Serdar BAY, Yavuz DELİBALTA
Yazar	Kaan AKAR, Özlem ÖZANLİ, Oktay KIZILKAYA, Yavuz Selim ALTINOK, Meltem AYDIN, Fadimana FİDAN, Tolga AKAY, Serdar BAY, Rüveyde DOĞANTEKİN, Prof. Dr. Nurhan AYDIN, Kübranur DERİCİ, Mehtap ÇINAR, Nesrin HANGÜL, Cengiz ATLI
Kapak / Mizanpaj	Ceyda ŞEREFLİOĞLU
1. Baskı	Ekim 2025 ANKARA
Yayın Koordinatörü	Ceyda ŞEREFLİOĞLU
Yayın Yönetmeni	Selva ALİM
ISBN	978-625-5680-66-2
Yayın No	2977

© Serdar BAY, Yavuz DELİBALTA
Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64
www.soncagyayincilik.com.tr - soncagyayincilik@gmail.com
Yayıncı Sertifika Numarası: 47865
BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 063 64 04
www.uzundijital.com - uzun@uzundijital.com

İÇİNDEKİLER

Giriş 1

I. Orta Çağ ve Erken Dönem..... İsyanları 5

Komitopuli İsyanı: Bir Devletin Yeniden Doğuş ve Direniş Süreci
Kaan AKAR 5

Timurtaş Noyan İsyanı: Anadolu'da İlhanlı Otoritesine Karşı Siyasî ve İdeolojik Başkaldırı
Özlem ÖZANLİ 57

Şah I. Tahmasp Dönemi Safevi Devletinde Kızılbaş İsyanları (Ustaclu ve Tekeli İsyanları)
Oktay KIZILKAYA 101

Memlûk Sultanı Melikü'n-Nâsır Muhammed B. Kalavûn Devri Bedevî İsyanları: Sosyo-Politik Bağlam
Yavuz Selim ALTINOK 139

II. Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyanlar 163

XVII. Yüzyıl Başlarında Celâlîler Üzerine Yapılan Anadolu Harekâtı (1607-1609)
Meltem AYDIN 163

İsakçı Ambar Emini Abdi Ağa Neden Öldürüldü?
"Bu Buğday İşi Mühlikedir"
Fadimana FİDAN 197

Osmanlı Devleti'nde Sessiz Bir İsyan: Çerkeslerde Köleliğin Sonu
Tolga AKAY 215

1858 Cidde Olayı: Kızıldeniz-Levant'ta İsyan Algısı ve İngiltere'nin Hindistan Kaygıları
Serdar BAY 243

Yemen İsyanları ve 26 Eylül 1891 Tarihli Tahkikat
Rüveyde DOĞANTEKİN 285

III. Geç Osmanlı ve Millî Mücadele Dönemi 317

Millî Mücadele'de Zile İsyanı'na Genel Bir Bakış
Prof. Dr. Nurhan AYDIN, Kübranur DERİCİ 317

IV. Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de İsyanlar..... 337

Siyasi Liderlikten İsyana Venizelos
Mehtap ÇINAR 337

Türk Diplomatik Arşiv Belgelerine Göre Kıbrıs'ta Meydana Gelen 1931 İsyanı
Nesrin HANGÜL 359

V. 20. Yüzyıl Ortadoğu İsyanları 377

Türkiye'nin Güvenlik Şemsiyesini Tehdit Eden İki İsyan Harekâtı: Ürdün -Lübnan ve Irak'ta Yaşanan İsyanlar (1932-1960)
Cengiz ATLI 377

Memlûk Sultanı Melikü'n-Nâsır Muhammed B. Kalavûn Devri Bedevî İsyanları: Sosyo-Politik Bağlam

Yavuz Selim ALTINOK*

Giriş

Mısır, Suriye ve Hicaz bölgesinde yaklaşık üç asır hüküm süren Memlûk Devleti Muiziddin Aybek et-Türkmânî tarafından 1250 yılında kuruldu. Devletin resmî adı muasır Memlûk kaynaklarında ed-Devleti't-Turkîyye[1] [2] olarak geçmektedir. 1250-1517 yılları arasında varlığını devam ettiren bu Türk devleti, 1250-1382 tarihleri arasında Bahrî Memlûkları (Memâlik-i Bahrîyye)[3] ve 1382-1517 tarihleri arasında Burcî Memlûkları

* Doktorant, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Ana- bilim Dalı-Öğr. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Demre Dr. Hasan Ünal Meslek Yüksekokulu, Antalya. ORCID ID 0000-0002-8060-4909 | yselimaltinok@akdeniz. edu.tr, 05464673934

2 Memlûk tarihini ele alan dönemin müellifleri devletin adını eserlerinde *ed-Devle- tü't-Türk* (Türk Devleti) veya ed-*Devletü't-Türkiyye* (Türkiye Devleti) diye nakledeler. Bu ismi kullanan müelliflerin kimler olduğu ve konuyla alakalı detaylı bilgi için bkz. Ahmet Sağlam, "Orta çağda Orijinal Bir Siyasi Yapı: Güçlü ve Nüfuzlu Her Emir Sultan Olur", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi,* C. 2, S. 4, 2015, s. 113.

3 Eyyûbî hükümdarı Melikü's-sâlih Necmeddin Eyyûb (1241-1249) tarafından Deşt-i Kıpçak bölgesinden satın alınarak Nil Nehri (Bahru'n-Nil) üzerinde yer alan Ravda Adası'nda yetişen ve Eyyûbî Devleti'ne son vererek Memlûk Devle- ti'ni kuran ilk memlûklere yetiştikleri yerden mütevellit Bahrî Memlûkları denilmektedir. Devleti idare eden bu memlûklerin bazı istisnalar hariç büyük bir kısmı Kalavûn soyundan gelmektedir ve 1382 yılına kadar yönetimi ellerinde bulundurmuşlardır. Bkz. Kazım Yaşar Kopraman, "Bahriyye", *TDVİA,* C: IV, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 512.

(Memâlik-i Burcîyye)[4] [5] şeklinde adlandırılmıştır. Memlûk sultanı Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavûn el-Elfî (1279-1290) ve soyundan gelenler Bahrî Memlûkları devrinde yaklaşık yüz yıl saltanat tahtında oturmuşlardır. İşte bu dönemde üç defa olmak üzere tahtta en uzun süre kalan Sultan Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavûn (1293-1294/1299-1309/1310-1341)[4] dur.

Muhammed b. Kalavûn, üçüncü saltanatı döneminde merkezî otoriteyi tesis etmeye çalıştı ve takip ettiği sert politikalar[6] ile birlikte kendisine bağlı yeni bir memlûk zümresi oluşturarak bunu ba- şardı.[7] Onun döneminde

4 Memlûk hükümdarı Seyfeddin Kalavûn el-Elfî tarafından Kafkasya'dan getirilen ve aslen Çerkes olan bu memlûkler, 1281'de Memlûk Devleti'nin idare merkezi olan Kalatü'l-ebel'in burçlarına yerleştirilmelerinden dolayı Burcî Memlûkları olarak adlandırıldılar. Bu grubun ilk hükümdarı Baybars el-Çaşnigir'dir. 1382'den devletin yıkıldığı 1517 tarihine kadar devletin idaresi Burcî Memlûklarında kaldı. Bkz. Kazım Yaşar Kopraman, "Burciyye", *TDVİA,* C: VI, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 419-420.; Kazım Yaşar Kopraman, "Memlûkler (12501517)", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,* C: 6, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, s. 500-511.

5 Muhammed b. Kalavûn abisi Eşref Halil'in öldürülmesinden sonra 9 yaşında tahta oturtuldu ancak bir yıl bile geçmeden sultanın yaşının küçüklüğü ve tecrübesizliği neden gösterilerek nüfuz sahibi emîrler tarafından tahttan uzaklaştırıldı ve bu şekilde birinci saltanatı sonlandırıldı. Muhammed b. Kalavûn'un on yıl süren ikinci saltanat dönemi (1299-1309) de güçlü emîrlerin devlet idaresine aşırı müdahalelerinden usanması ile tahtı terk etmesiyle sonlandı. 1310-1341 tarihleri arasındaki üçüncü saltanatında ise geçmiş dönemde kazandığı tecrübelerle kendi otoritesini tesis ederek Memlûk Devleti'nin en haşmetli yıllarını yaşamasını sağladı. Sultan Melikü'n-nâsır Muhammed b. Kalavûn ile ilgili detaylı bilgi şahsiyeti hakkında bkz. Şemseddin eş-Şücâî, *Târîhu'-l-Meliki'n-Nâsırî Muhammed bin Kalâvun es-Sâlihî ve Evlâdihî,* (Thk. Barbara Schafer), Wiesbaden 1977, s. 111119.; Ebü'l-Mehasin Cemalüddin Yusuf İbn Tağriberdi, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kahire,* C: IX, (Thk. Muhammed Hüseyn Şemseddin), Dâ- ru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 1413/1992, s. 126-150.; Salahaddin Halil bin İzzed- din Aybek es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât,* (Thk. Ahmed Arnavud, Tezkî Mustafa), C: IV, Beyrut, 1420/2000, s. 353-374.

6 Muhammed b. Kalavûn'un merkezî otoriteyi sağlamak için yaptıkları hakkında bkz. Jo Van Steenbergen, "Mamluk Elite on the Eve of Nasır Muhammad's Death (1341): A Look behind the Scenes of Mamluk Politics", *Mamluk Studies Review,* IX/2, 2005, s. 173-199.

7 Amir Mazor, "The "Mansuriyah Legacy": The Mansuri Amirs, Their Mamluks, and Their Descendants during al-Nasir Muhammad's Third Reign and After", *Mamluk Studies Review,* 18, 2014, s. 1-56.

devlet; siyâsî, askerî, iktisâdî ve kültürel alanlarda büyük ilerlemeler kaydetti. Bu dönemde Memlûk toplumu ise, esas itibariyle devlet idaresinde önemli mevkileri elinde tutan Türklerden ve bunlardan etnik köken olarak farklı olan çeşitli sosyal tabakalara ayrılan halk kesiminden oluşmaktaydı.[8] Özellikle bölgedeki bedevîler (urban)[9], merkezî idarenin otoritesini kabul etmekte zorlanmış ve kırsal bölgelerde isyanlar çıkararak Memlûkler için önemli bir sorun haline gelmişlerdir.[10] Memlûkler ile bedevîler arasındaki bu gerilim, ekonomik, askerî, siyasî ve sosyo-kültürel etkenlerden beslenmiştir. Bedevîler, vergi yükümlülüklerine ve zorla yerleşik hayata geçirilme girişimlerine karşı çıkarken; Memlûkler, bedevîleri kontrol altına almak için çeşitli politikalar geliştirmiştir. Özellikle Memlûkler, askerî seferler düzenleyerek isyanları bastırmaya çalışmış, ancak bu durum sık sık çatışmalara yol açmıştır.[11] Bu çalışma; bedevî isyanlarının temel nedenlerini anlamak için, sosyo-ekonomik, siyasî ve askerî faktörleri konumuzu ilgilendiren kısımlarını ele alarak irdelemektedir.

Bu çalışma, Muhammed b. Kalavûn devrinde gerçekleşen bedevî isyanlarının sebeplerini, gelişimini ve sonuçlarını sosyo-ekonomik, siyasî ve askerî faktörleri göz önünde bulundurarak ele almayı hedeflemektedir. Öncelikle, Memlûkler ve bedevîler arasındaki ilişkilerin tarihsel bağlamı ele alınarak açıklanacak, ardından Muhammed b. Kalavûn'un siyasî ve ekonomik politikalarının bedevîler üzerindeki etkisi irdelenecektir. Son olarak, isyanların Memlûkler üzerindeki uzun vadeli etkileri değerlendirilecektir.

---

8 Stanley Lane-Poole, *A History of Egypt in the Middle Ages*, London, 1901, s. 252-253.

9 Arapça bedâvet (bidâvet) kelimesi *"Başlamak, ortaya çıkmak, önce gelmek"* anlamlarının yanında *"çölde yaşamak, sahrada oturmak"* manalarında da kullanılmaktadır ve *"yerleşik hayat, medeniyet"* anlamına gelen hadaret kelimesinin karşıtıdır. *"Kır, sahra, çöl"* manasına gelen bâdiyede yaşayanlara bedevî veya eh- lü'l-bâdiye, ebnâü'l-bâdiye denmektedir. Bkz. Mustafa Fayda, "Bedevî", *TDVİA,* C: V, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 311.

10 Reuven Amitai, *Mamluks and Mongols: Mamluk-Ilkhanid Relations in the 13th and 14th Centuries.* Cambridge University Press, Cambridge, 1995, s. 89.

11 Peter Malcolm Holt, *The Age ofthe Crusades: The Near East from the Eleventh Century to 1517*. Longman, London, 1986, 132.

Araştırmanın temel amacı ise, bu isyanların sadece yerel değil, aynı zamanda Memlûk Devle- ti'nin genel idarî politikaları ve otorite yapısı üzerindeki uzun vadeli etkilerini anlamaktır.

Muhammed b. Kalavûn Dönemi: Memlûk Devleti'nin Genel Durumu

Sultan Muhammed b. Kalavûn, Memlûk tahtına ilk kez 1293 yılında, babası Sultan Kalavûn'un ölümünün ardından çıktı.[12] Bu dönemde Memlûk emîrleri arasında ciddi iç mücadeleler yaşanmaktaydı. Özellikle Emîr Ketboğa ve eş-Şücâî gibi güçlü Memlûk emîrleri, onun yönetimini gölgelediler. Kalavûn'un oğlu olarak tahta çıkmasına rağmen, yaşının küçük olması nedeniyle tahta çıktığı ilk andan itibaren emîrlerin baskısı altında kaldı. İlk hükümdarlık dönemi yalnızca bir yıl süren Muhammed b. Kalavûn, 1294'te emîrlerin baskısıyla tahttan indirildiyse de[13] 1299 yılında ikinci kez tekrar tahta çıktı.[14] Ancak 1309'da bu kez kendisi güçlü emîrlerin devlet idaresine aşırı müdahalelerini sebep göstererek tahtı terk etti. 1310'da tekrar Memlûk tahtına geçerek, 1341 yılına kadar güçlü bir yönetim sürdürdü.[15]

Muhammed b. Kalavûn'un bu uzun süreli hükümdarlık dönemi, Memlûkler'in istikrar kazanmasına yardımcı oldu. Devletin içinde siyasî rakipleriyle mücadele eden sultan, dışarıda da İlhanlılar, Haçlılar ve diğer

12 Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrizi, *Kitâbü's-Süluk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk. I-IV* (Thk. Muhammed Mustafa Ziyade-Said Ab- dülfettah Âşûr), Kahire, 1934-1958, C: I, s. 803.; İbn Tağriberdi, *en-Nücûm,* C: VIII, s. 47.

13 Rükneddin Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-Fikre fî Târîhi'l-Hicre.* (Thk. D. S. Richards), Das Arabische Buch Berlin, Beyrut, 1419/1998, s. 305.

14 Makrizî, *es-Sülûk,* C: I, s. 872.; İbn Tağriberdi, *en-Nücûm.* C: VIII, s. 115.; Ebü'l Fazl Şihabüddin Ahmed b. Hacer el-Askalanî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fi Â'ya- ni'l-Mieti's-Sâmine.* C: I-IV, Darü'l-Cil, Beyrut, 1414/1993, C: I, s. 503.; İbn Kesîr, *El-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi.* C: XIV, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 15-16.

15 Makrizî, *es-Sülûk,* C: II, s. 73. Muhammed b. Kalavûn üçüncü saltanat dönemi ile ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz. Rıdvan Yiğit, *Muhammed B. KALAVÛN Dö- nemi'nde Mısır'da Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat.* Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Nevşehir, 2018, s. 36-41.

bölgesel güçlerle rekabet etmek zorunda kalarak özellikle Memlûkler için stratejik öneme sahip Suriye bölgesini korumak için çeşitli askerî seferler düzenledi.[16] Bunların yanı sıra Muhammed b. Ka- lavûn, Memlûk ekonomisini güçlendirmek adına ticareti teşvik eden politikalar yürüttü. Ancak ağır vergilendirme politikaları kırsal bölgelerde özellikle bedevîler arasında huzursuzluk yarattı.[17]

Muhammed b. Kalavûn, hükümdarlığı süresince özellikle devletin ekonomik gücünü artırmaya yönelik reformlarla dikkat çekti. Bunlar arasında ağır vergilendirme politikaları, tarım arazilerinin yeniden düzenlenmesi ve ticarî merkezlerin geliştirilmesi gibi uygulamalar yer almaktaydı. Ancak bu reformlar, bedevî kabileleri gibi yarı-göçebe topluluklar için ciddi bir tehdit oluşturdu. Özellikle vergi yükünün artması, zorunlu askerlik hizmetine çağrılma ve ticaret yollarının kontrolü gibi uygulamalar, bedevîlerin Memlûk yönetimine karşı tepkisini artırdı. Daha önceki Memlûk sultanlarının, bedevîlerle genellikle esnek bir ilişki sürdürmeleri ve onlara çeşitli ayrıcalıklar tanımalarının aksine Muhammed b. Kalavûn'un sert politikaları kabileleri isyana teşvik eden sebeplerden oldu.[18]

Muhammed b. Kalavûn devrinde Mısır ve Suriye bölgelerinin ekonomisi çoğunlukla tarım ve ticarete dayalıydı. Memlûkler, İpek ve Baharat Yolu üzerindeki şehirleri kontrol ederek ticaretten büyük gelir elde

16 Muhammed b. Kalavûn'un Suriye bölgesindeki askerî seferlerine örnek olarak; İlhanlı Devleti'nin iç politikasını ilgilendiren Sülemiş isyanına Memlûk Devle- ti'nin de müdahil olması ve desteklemesi sonrası yaşanan savaş gösterilebilir. İlhanlı hükümdarı Gâzân, Sülemiş isyanını bastırdıktan sonra Memlûk toprağı olan Suriye'ye sefer düzenlemiştir. İlk önce Humus yakınlarında İlhanlı ve Memlûk orduları arasında Vâdî el-Hazindâr Savaşı 23 Aralık 1299'da yapılmıştır. Gâzân, bu savaştan zaferle ayrılmış ve İlhanlılar yüz gün boyunca Suriye'yi işgal etmiştir. İşgal sonrası Dımaşk başta olmak üzere Salihiyye'ye kadar her taraf yağmalan- mıştır. Bkz. Makrizî, *es-Sülûk.* C: I, s. 892.; Baybars el-Mansûrî, *Zübde.* s. 334.; Ahmet Sağlam, "Anadolu'da Moğol-İlhanlı Otoritesini Sarsan Bir Gelişme: Süle- miş İsyanı", *Journal ofInternational Social Research* 8.41, 2015, s. 560-561.

17 Robert Irwin, *The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate, 1250-1382.* Croom Helm, London, 1986, s. 178.

18 Holt, *The Age ofthe Crusades.* s. 203.

etmekteydi.[19] Ancak, kırsal bölgelerde yaşayan bedevî kabileleri bu ekonomik sisteme dahil edilmediklerinden, sık sık bu yollara baskınlar düzenleyerek ticaret kervanlarını yağmaladılar. Ayrıca sürekli olarak vergi kaçakçılığı, kaçakçılık ve isyanlar ile Memlûk Devleti'ni zor duruma soktular. Bu dönemde Memlûkler, şehirlerde merkezî otoriteyi tesis etme konusunda başarılı olsa da kırsal bölgelerde ve çöllerde etkin bir yönetim mekanizması kurmakta zorlandılar. Bu nedenle, bedevîler gibi göçebe veya yarı-göçebe topluluklar her zaman Memlûkler için bir güvenlik sorunu oluşturdu. Devletin bedevîlere yönelik baskıcı politikaları, ekonomik kısıtlamaları ve yaptırımları bu kabilelerin Memlûk idaresine karşı örgütlenmelerine sebep oldu ve çeşitli isyanların ortaya çıkmasını tetikledi. [20]

Bedevîler, merkezî hükümete bağımlı olmayan yarı-göçebe bir hayat sürdürüyorlar ve genellikle hayvancılıkla geçiniyorlardı. Ancak Memlûk yönetimi, tarımı teşvik etmek ve vergi gelirlerini artırmak için bedevîleri yerleşik hayata geçmeye zorladı. Bu politikalar, bedevî isyanlarının fitilini ateşleyen en büyük nedenlerden biri oldu.[21] Sultan Muhammed b. Kalavûn, uzun süren hükümdarlık dönemi boyunca bedevîlerle mücadele etti. Onların ayaklanmalarını bastırmak için çeşitli yöntemler uygulayarak bu süreçte hem askerî hem de idari reformlar gerçekleştirdi.

Muhammed b. Kalavûn Dönemi Öncesi Bedevî İsyanları

Bedevîler, çöl bölgelerinde yaşayan, yarı-göçebe bir yaşam süren Arap kabileleri olarak bilinmektedirler. Memlûkler döneminde Mısır, Suriye ve Hicaz bölgelerinde etkili olan bu topluluklar, hayvancılık, göçebe tarım ve ticaretle uğraşmışlardır. Ancak ekonomik düzenleri, büyük ölçüde bağımsız

19 Françoise Micheau, "The Economy of the Middle East in the Middle Ages." In The Cambridge Economic History of the Middle Ages, *Cambridge University Press,* Cambridge, 2001, s. 112.

20 Makrizî, *es-Sülûk*. C: I, s. 914.; İbn Tağriberdi, *en-Nücûm.* C: VIII, s. 149.; Ama- lia Levanoni, *A turning point in Mamluk history: the third reign of al-Naşir MuhammadIbn Qalâwûn (1310-1341).* Brill, Leiden, 1995, s. 67.

21 Ahmet Sağlam, *en-Nâsır Muhammed Devri Memlûk Türk Devleti*. TTK Yayınları, 2021, s. 101.

hareket edebilmelerine ve vergilendirme baskısından kaçınmalarına bağlıydı. Bu nedenlerden dolayı Memlûkler ile bedevîler arasındaki ilişkiler dönemsel olarak değişiklikler göstermiştir. Bazı dönemlerde Memlûk sultanları, bedevî kabileleriyle ittifaklar kurmuş, onlara toprak vererek ayrıcalıklar tanımış, bazı dönemlerde ise sıkı denetim uygulayarak onları vergilendirmeye ve askerî yollarla kontrol altına almaya çalışmıştır.

Bedevîler, Memlûkler öncesinde de Abbâsîler ve Eyyubîler döneminde isyan etmişlerdir. Ancak bu isyanlar genellikle yerel ve sınırlı kalmıştır. Memlûkler'in kuruluşuyla birlikte bedevî isyanları, merkezî yönetime doğrudan meydan okuyan büyük çaplı hareketler haline gelmiştir. Merkezî idare de her defasında bu isyanları çok şiddetli şekilde cezalandırmıştır. Bedevîlerin Memlûklere karşı ilk isyanları 1253 yılında devletin daha yeni kurulduğu yıllarda gerçekleşmiştir. Bu ilk isyanın nedeni bedevî Araplar'ın Memlûkler'i, tahtı Eyyûbî Devleti'nden gasp yoluyla aldıklarını düşünmeleriydi.[22] Zira bedevîler, Memlûkler'in köle olduklarını, kendilerinin ise o zamana kadar Eyyûbîler'e yeterince hizmet ettiklerini ve memleketin gerçek sahibi olarak saltanata daha layık bulunduklarını iddia ediyorlardı.[23] Bu isyanın nedeninin farklı olduğunu belirten Memlûk tarihi araştırmacıları da vardır. Bu araştırmacılardan olan Muhammed S. Takkûş, isyanın sebebi olarak iktisadî etkenleri göstermektedir. Bunun sonucunda bedevîlerin birçoğu köylerini terk ederek şehirlere yerleşmişler ve iç olaylara karışmaya başlamışlardır.[24]

---

22 Eliyahu Ashtor, *A Social and Economic History ofthe Near East in the Middle Ages.* London, 1976, s. 286.; Fatih Yahya Ayaz, "Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasi Olaylara Karşı Tutumu", *ÇÜİFD,* C:7/1, Adana, 2007, s. 55-56.

23 Said Abdulfettâh Âşûr, *el-Asru'l-Memâlîkî fî Mısır ve'ş-Şam.* Dâru'n-nehde- ti'l-Arâbiyye, Kahire, 1976, s. 18.

24 Muhammed S. Takkûş, *Târîhu'l-Memâlîk fî Mısr ve Bilâdi'ş-Şâm (648-923 / 1250-1517).* Beyrut, 1999, s. 46. Dönemin önemli kaynaklarından olan Makrizî ise, bu isyanın sebebi olarak herhangi bir iktisadî nedeni gerekçe göstermeyerek bedevî Araplar'ın kölelikten gelen Memlûkler'in hâkimiyetini kabullenememelerini sunmaktadır. Ayıca isyanın çıktığı dönemde bedevîlerin refah ve zenginlik içinde bulunduklarını da nakletmektedir. Bkz. Makrizî, *es-Sülûk.* C: I, s. 386-387.

1253 yılında gerçekleşen bu ilk isyan, çeşitli yerlerde yaşayan bedevîlerin Hz. Ali'nin soyundan gelen eş-Şerîf Hısnüddin b. Sa'leb liderliğinde birleşmeleriyle başladı. İsyancılar hem yıllık vergilerini ödemediler hem de kara ve deniz yollarını keserek yolcuları ve tüccarları engellediler. Bunlarla da yetinmeyen bedevîler daha da ileri giderek, Dımaşk'taki Eyyûbî melikini Mısır'a davet ederek bölgeyi ele geçirmesini istediler. Hadiselerin kontrolden çıkması üzerine Sultan Aybek et-Türkmânî sayıları on iki bin kadar olan atlı savaşçı isyancıya karşı, Emîr Farisüddin Aktay komutasında bir orduyu bölgeye gönderdi. İki taraf arasında gerçekleşen savaşta isyancılar büyük bir yenilgi aldı. Ardından aynı ordu ani bir baskınla başka bölgelerde toplanan bedevîleri dağıtarak erkeklerin çoğunu katletti, kadınlar ile çocukları da esir aldı. Yaşananlar üzerine isyanın lideri olan Hısnüd- din b. Sa'leb, Sultan Aybek et-Türkmânî'den aman diledi ve teslim oldu. Ancak kendisi İskenderiye'de hapsedildi, diğer isyancıların tamamı da asılarak idam edildi. Memlûkler, isyanın bastırılmasının akabinde bedevîlerden alınan vergileri artırdılar, onlara karşı yapılan muameleyi sertleştirdiler ve bu sayede etkinliklerini kırdılar. Bu yapılanlar, bedevîlerin uzun bir zaman sıkıntı yaşamalarına neden oldu.[25]

Memlûklerin, hem bu ilk isyanın bastırılması sırasında hem de sonrasında bedevîlere yaptıkları sert muameleye tepki olarak onlar da Memlûk Devleti'ne çeşitli tarihlerde isyan ettiler, kırsal yerleşim yerlerine saldırıp katliamlar ve yağmalar yaparak devletin istikrarsızlaşma- sına sebebiyet verip merkezî otoritenin zayıflamasına neden oldular.

Bedevîlerin, Memlûk yönetimine karşı ikinci isyanı 1255 yılında gerçekleşti. Ancak bu defa ayaklanmayı bedevîler değil, daha önceki isyanın bastırılmasının ardından Memlûkler tarafından bölgede asayişi sağlaması için bırakılan Emîr İzzeddin Aybek el-Efrem başlattı. Bölge valisi, Hısnüddin b. Sa'leb'in de kendisini desteklemesiyle olaylar yayıldı. Bu iki isim etrafında birleşen bedevîler, Saîd bölgesinin (Yukarı Mısır) gelirlerine el koyduktan

25 Ayaz, "Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasi Olaylara Karşı Tutumu", s. 56-57.; Yiğit, *Muhammed B. Kalavûn Dönemi'nde Mısır'da Sosyal,* s. 101.

sonra burada yağma hareketlerine başladılar. Bunun üzerine Sultan Aybek et-Türkmânî tarafından isyanın bastırılması için Vezir Şerefüddin el-Faizî bölgeye gönderildi ve bu sayede isyan bastırıldı. Ayaklanmanın liderlerinden Hısnüddin b. Sa'leb yakalanarak, hapsedilmek üzere İskenderiye'ye gönderildi. Uzun süre burada hapis kalan Sa'leb, el-Melikü'z-Zahir Baybars devrinde boğdurmak suretiyle öldürtüldü.[26]

Bedevîler ikinci isyanlarının bastırılması üzerine bir süre sessiz kalarak toparlandılar ve daha sonra tekrar harekete geçip Saîd bölgesindeki Kus şehrinin valisini öldürerek Memlûk Devleti'ne üçüncü kez baş kaldırdılar. Memlûkler isyancıların üzerine bu kez bir önceki isyanın liderlerinden olan Emîr-i Cândâr İzzeddin Aybek el-Efrem'i gönderdi. Emîr-i Cândâr, Haziran-Temmuz 1262 yılında isyancıları bozguna uğrattı ve bölgede asayişi sağladı.[27] Daha önceki isyanda bedevîlere liderlik eden Aybek el-Efrem'in, bu son isyanı bastırmak için vazifelendirilmesinin sebebi olasılıkla bölgeyi ve buradaki bedevîleri iyi tanıyor olmasındandır.[28]

Muhammed b. Kalavûn döneminden önce dördüncü bedevî isyanı bir önceki isyandan yaklaşık otuz yıl sonra yine aynı bölgede ortaya çıktı. Bölgedeki bedevîlerin çevredeki şehir ve köylerde sorunlar çıkarmaları üzerine, Sultan Seyfeddin Kalavûn, saltanat naibi olan Hüsameddin Toruntay'ı seçkin emîrler ve askerlerden müteşekkil bir orduyla 1290 yılının ocak ayında Saîd bölgesine gönderdi.[29] Kus şehrine gelen Toruntay, burada ayaklanan bedevîlerin bir kısmını öldürdü, bir kısmını ise yaktırdı. Ayrıca bu isyanın öncülerini esir aldı ve bol miktarda ganimet ile Kahire'ye döndü.[30]

---

26 Ebu'l-Abbas Şihabüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et- Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî fünûni'l-Edeb,* C: I-XXXI, (Thk. Dr. Necip Mustafa Fevvaz, Dr. Hikmet Keşlî Fevvaz), C: XXXII-XXXIII, (Thk. Üstaz İbrahim Şemseddin), Beyrut, 2004, C: XXIX, s. 439.

27 Baybars el-Mansûrî, *Zübde.* s. 75-76.; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*. C: XXX, s. 58.

28 Ayaz, "Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasi Olaylara Karşı Tutumu", s. 58.

29 İbn Tağriberdi, *en-Nücûm.* C: VII, s. 324.

30 Makrîzî, *es-Sülûk.* C: I, s. 751.; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb.* C: XXXI, s. 167.

Ancak Memlûkler'in isyanı bastırmada uyguladığı yöntem her ne kadar çok sert olsa da bedevîlerin ayaklanma konusundaki gayretlerini sonlandırmayı başaramadı. Zira, Sultan Seyfeddin Kalavûn'un ölmek üzere olduğu haberlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte yine Saîd bölgesindeki bedevîler isyan etmek için harekete geçtiler. Bunun üzerine saltanat naibi Toruntay, durumu tetkik etmek için bazı emîrleri bölgeye gönderdi.[31]

Memlûk Devleti'nde Muhammed b. Kalavûn dönemine kadar gerçekleşen bedevî ayaklanmaları değerlendirildiğinde; bahsi geçen isyanların iki temel neden üzerinde şekillendiği görülmektedir. Bu nedenlerden ilki Memlûkler'in uyguladıkları iktisadî politikaların bedevîlerin çıkarlarına ters düşmesidir. İkinci neden ise, bedevîlerin Eyyûbi Devleti'nin yıkılmasıyla saltanatı ele geçiren Memlûkler'in köle olmaları hasebiyle bunu hak etmediklerini düşünmeleri ve kendilerini tahta layık görmeleridir. Gerçekleşen isyanların neticeleri tahlil edildiğinde ise, hiçbir isyanın başarıya ulaşamadığı, Memlûkler'in olayları çok sert şekilde bastırarak bedevîleri geçici süre de olsa itaat altına aldıkları söylenebilir.

Muhammed b. Kalavûn Dönemi Bedevî İsyanlarının Nedenleri ve Gelişim Süreci

Muhammed b. Kalavûn devri, Memlûkler ile bedevîler arasındaki ilişkilerin en gergin olduğu dönemlerden biri olmuştur. Bedevî- ler ile Memlûk yönetimi arasındaki çatışmalar, devletin kırsal bölgelerdeki otoritesini pekiştirme girişimleriyle doğrudan bağlantılıdır. Merkezî otoriteye karşı koyan bedevîler, Memlûkler için sürekli bir tehdit unsuru oluşturmuştur. Memlûkler'in, ticaret yolları üzerinde sıkı bir kontrol kurmaya çalışmaları bedevîler ile aralarında sürekli bir çekişmenin olmasına ve bedevîlerin isyan etmelerine neden olmuştur. Sultan Muhammed b. Kalavûn ise bu isyanları sert askerî ve idarî önlemlerle bastırmaya çalışmıştır.

31 Makrîzî, *es-Sülûk.* C: I, s. 751.; Âşûr, *el-Asru'l-Memâlîkî.* s. 328.; Ayaz, "Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasi Olaylara Karşı Tutumu", s. 59. Bun isyan hareketinden bahseden Makrîzî, söz konusu ayaklanma girişiminin daha sonraki aşamalarıyla ilgili herhangi bir bilgi nakletmemektedir.

Bedevîler, Sultan Muhammed b. Kalavûn döneminde ilk kez onun ikinci saltanatı (1299-1309) sırasında, daha önceki isyanların merkezî olan Saîd bölgesinde ayaklandılar. Bu isyan İlhanlı hükümdarı Gâzân'ın Suriye bölgesine yönelik giriştiği seferler sırasında vuku buldu. İlhanlılar'ın 1300 yılında Memlûkler'e saldırmak üzere harekete geçmesi doğal olarak Memlûkler'in bütün dikkatlerini ve güçlerini bu olaya yönlendirmelerine sebebiyet verdi.[32] Bu durumdan faydalanan bedevîler bulundukları bölgede karışıklıklar çıkardılar ve ayrıca yükümlü oldukları vergileri de ödemediler. Olayların büyümesi üzerine dönemin veziri Emîr Şemseddin Sungur el-A'sar, bir miktar asker ile birlikte isyanı bastırmakla görevlendirildi. Daha sonra bu orduya Baybars el-Mansûrî de katıldı. Bu ordu, bölgedeki birçok şehir ve köye baskınlar yaparak isyancıları dağıtmayı başardı. Alınan tedbirler sayesinde bölgede sükûnet sağlanarak bedevîlerin tekrar vergilerini ödemeleri sağlandı.[33]

Bu isyanın bastırılmasından kısa bir süre sonra 1301 yılında Sâid bölgesinde yine aynı bedevîler karışıklıklar çıkarmaya başladılar. Bölgede yol kesen bedevîler yükümlü oldukları vergileri ödemedikleri gibi bazı şehirlerde tüccarlardan kendileri adına vergi toplamaya başladılar. Ayrıca söz konusu şehirlerin valilerinin olayların büyümemesi için yaptıkları ikazlara da aldırış etmediler.[34] Bedevîlerin, Sultan Muhammed b. Kalavûn'un ikinci saltanatının hemen başında arka arkaya iki kez isyan etme cesaretini kendilerinde bulmalarının iki temel nedeni vardı. Bunlardan ilki sultanın yaşının küçük olması sebebiyle devleti devrin önemli emîrlerinden Saltanat Naibi Salâr ile Sarayağası (Üstâdâr) Baybars el-Çaşnigîr'in idare etmeleriydi. İkinci neden ise İlhanlılar'ın (1256-1353) aynı tarihlerde Suriye bölgesi başta olmak üzere Mısır'ı dahi tehdit etmelerinin ortaya çıkardığı çalkantılı ve

32 Makrîzî, *es-Sülûk.* C: I, s. 914.; Âşûr, *el-Asru'l-Memâlîkî.* s. 328.

33 Makrîzî, *es-Sülûk.* C: I, s. 934.; Baybars el-Mansûrî, *Zübde.* s. 351.; Mahmûd Rızk Selîm, *Asru Selâtini'l-Memâlîk ve Nitâcühü'l-İlmî ve'l-Edebî.* Mektebetü'l Adab el-Cemami', Kahire, 1962, C: VII: 210-211.

34 Makrîzî, *es-Sülûk.* C: I, s. 920.; İbn Tağriberdi, *en-Nücûm.* C: VIII, s. 149.

karışık durumdu.[35] Bu bilgilerden yola çıkarak bilhassa Suriye bölgesindeki bedevîlerin, devlet otoritesinin zayıf olduğu dönemlerde fırsattan istifade ederek devlete isyan ettikleri söylenebilir.

Bedevîlerin her fırsatta isyan etmeleri ve isyancıların devletin önemli emîrleri ile alay etmeleri, Memlûkler'in otoritesini sarstığından hadiselere müdahale etme gereksinimi ortaya çıktı. Özellikle Saîd bölgesindeki isyancılara büyük bir darbe vurmaya karar veren Mem- lûkler harekete geçtiler. İlk iş olarak da bölgedeki şehirlerin valilerine haber göndererek isyancılarla halkın karıştırılmaması için sefer sırasında halkın kara veya deniz yoluyla yolculuk yapmasına engel olunmasını istediler. Ardından büyük bir ordu teşkil ettiler ve bu orduyu üç kola[36] ayırdılar. İsyancıları yanıltmak adına ordunun Suriye bölgesine gideceğine dair uydurma bir söylenti çıkardılar. Daha sonra 1302 yılının ocak ayında Üstâdâr Baybars el-Çaşnigîr vaha yolundan, Saltanat Naibi Salâr Nil nehrinin batısından, ilerlemeye başladılar. Diğer emîr Bedreddin Bektaş el-Fahrî ise Feyyum[37] tarafına geçti.[38] Nehrin doğu tarafından Baybars el-Mansurî, Kattâlü's-Seb' ve Balabân el-Ğalşî birlikleriyle hareket etti. Aralarında Seyfeddin Kıpçak'ın da olduğu diğer

35 İbn Kesîr, *El-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi.* C: XIV, s. 69-70.; Ayaz, "Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasi Olaylara Karşı Tutumu", s. 60-61. Dönemin önemli müellifleri, isyancıların, liderlerine Memlûk Devletini idare eden emîrlerin isimlerini verdiklerini ve Baybars el-Çaşnigîr ve Sallâr'a telmihte bulunarak Baybars ve Sallâr şeklinde adlandırdıklarını nakletmektedirler. Bkz. Makrîzî, *es-Sülûk.* C: I, s. 920.; Bedreddin Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *İkdü'l-Cümân Fî Târîhi Ehli'z-Zamân.* Nşr. Muhammed M. Emin, I-IV, Kahire, 1987-1992, IV, s. 174.; İbn Tağriberdi, *en-Nücûm.* C: VIII, s. 150. Dönemin bir diğer önemli müellifi Nüveyrî de, bu isyan hareketlerinin İlhanlılar'la yapılan mücadeleyle birlikte arttığını aktarmaktadır. Bkz. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb.* C: XXXII, s. 14.

36 Makrîzî ve el-Aynî gibi müellifler bahsi geçen ordunun üç değil dört kola ayrıldığını nakletmektedirler. Bkz. Makrîzî, *es-Sülûk.* C: I, s. 920.; el-Aynî, *İk- dü'l-Cümân.* C: IV, s. 175.

37 Feyyum şehri; Mısır'ın güneyinde, Saîd bölgesinde Nil'in batı kısmında yer alan ve Kahire'ye en yakın yerleşim yeridir. Bkz. Ebu Abdullah Şihabüddin Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'-Büldân.* C: I-V, Beyrut, 1397/1977, C: IV, s. 686-688.

38 Makrîzî, *es-Sülûk.* C: I, s. 920-921.; el-Aynî, *İkdü'l-Cümân.* C: IV, s. 174-175.; İbn Tağriberdi, *en-Nücûm.* C: VIII, s. 150-151.

emîrler ise kaçış güzergahlarını kontrol altına aldı. Her taraftan saldırıya maruz kalan bedevîler Kus'a kadar takip edildi. 1302 yılının şubat ayında başlatılan harekât sırasında kaçanlar hariç olmak üzere isyancılardan büyük-küçük, genç-yaşlı demeden herkes kılıçtan geçirildi. Memlûk ordusu daha sonra sayısız at, deve, manda, koyun, katır ve silah yüklü ganimetlerle[39] Kahire'ye döndü.[40]

Gerçekleştirilen başarılı sefer, isyancı bedevîlere büyük bir darbe vurdu. Makrîzî'nin nakline göre, Memlûk ordusunun çembere aldığı isyancılar katledilmiştir. Ayrıca on bin civarında erkek tevsît (kılıçla ikiye ayrılarak) edilerek öldürülmüştür. Memlûk askerleri bölge halkından olmadığını iddia edenleri lehçelerinden bedevî olduklarını anlayarak kılıçtan geçirmiş, dağlardaki mağaraları da ateşe vererek orada gizlenenleri öldürmüşlerdir. Bütün bölge ceset yığınlarıyla dolmuş, bölgede kadın ve çocuklardan başka kimse kalmadığı için şehirleri muhafaza edebilmek adına esir alınanlar serbest bırakılmıştır.[41] Baybars el Mansûrî de isyanların bastırılması ile ilgili önemli bilgiler vermekte ve harekât öncesi ile sonrası arasındaki farkı anlatmaktadır. Müellif, yapılan harekâtta isyan eden bedevîlerin öldürüldüğünü, bölgenin ileri gelenlerinin de tutuklandığını aktarır ve çok sayıda küçük ve büyük baş hayvanın ganimet olarak alındığını

39 İsyanın bastırılmasının ardından ele geçirilen ganimetlerin rakamları dönemin kaynaklarında farklılık göstermektedir. Sefere bizzat katılan Baybars el-Mansûrî, beş bin at, yüz bin koyun, yirmi bin deve geldiğini nakleder. Bkz. Baybars el- Mansûrî, *Zübde.* s. 364. Nüveyri, yirmi bin deve, beş bin at, yüz bin koyun ile sayısız manda, sığır, katır gibi hayvanların yanında sayısız kılıç, mızrak gibi savaş aletlerinin getirildiğinden söyler. Bkz. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb.* C: XXXII, s. 14. İbn Devadâri, ise ganimet olarak getirilen hayvan sayısını toplamda yüz yirmi yedi bin iki yüz olduğunu belirtir. Bkz. Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek İbn Devâ- dârî, *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gurer: ed-Dürru'l-Fâhir fi Sireti'l-Meliki'n-Nâ- sır,* C: IX, (Thk, Hans Robert Roemer), Kahire, 1960, s. 63.

40 Baybars el-Mansûrî, *Zübde.* s. 364-365.; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb.* C: XXXII, s. 14. Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Kitâbü'l-İ- ber ve Dîvanü'l-Mübtedâ ve'l-Haber f Eyyâmi'l-Arab ve'l-Berber ve men Âse- rehüm min zevi's-Sultâni'l-Ekber.* C: I-VIII, (Thk. Halil Şehhâde), Beyrut, 1421/2001, C: V, s. 476.

41 Makrîzî, *es-Sülûk.* C: I, s. 921-922. Karşılaştırma için bkz. el-Aynî, *İkdü'l-Cümân.* C: IV, s. 176-177.

söyler. Baybars el Mansûrî, bedevîlerin durumunu *"Ok, yay ve silah taşıyan asi urban bu harekâttan sonra misvak ve tespih taşımaya başladılar."*[42] sözleriyle aktarmaktadır.

Dönemin müellifleri tarafından isyan sırasında öldürülen bedevîlerin sayısının abartıldığı ihtimaller dahilindedir. Ancak isyandan sonra canlı kalabilen bedevîlerin yaşam tarzına bakıldığında Memlûkler'in bedevîlerden gelecek tehdit ve tehlikeyi önlediği, yolların güvenliğini sağladığı ve bölgede merkezî otoriteyi hâkim kıldığı söylenebilir. Ancak, Memlûkler'in isyanlar karşısındaki bu katı ve acımasız tutumu uzun vadede çok da işe yaramamış, bedevîler belirli bir süre sonra merkezî idareye aralıklarla isyan etmeye devam etmişlerdir.

Bedevîler önceki isyanın kanlı bir şekilde bastırılmasının üzerinden belirli bir süre geçtikten sonra 1313 yılında yine Saîd bölgesinde ayaklandılar. İsyancılar merkezî yönetime yükümlü oldukları vergileri ödemediler ayrıca yol keserek gelen geçeni haraca bağlayıp para toplamaya başladılar. Bu hadiselerin duyulması üzerine Sultan Muhammed b. Kalavûn, Kasım 1313'te Cîze'deki piramitler bölgesine av bahanesi ile gitti. Bu yolculuğun asıl amacı Saîd bölgesindeki bedevî isyancıların yola getirilmesiydi. Sultan'ın bölgeye gönderdiği emîrler yolları tutup geçiş noktasındaki her yeri kontrol altına aldılar. Alınan tedbirlerin ardından sultan da Saîd bölgesine geçti ve isyancılar bulundukları yerde ya öldürüldü ya da esir alındı. İsyanın bastırılıp bölgede asayişin sağlanmasının ardından sultan, 29 Aralık 1313 günü Kahire'ye geri döndü.[43] Bedevîler bu kez 1331 yılında aynı bölgede bir önceki isyanlarında yaptıklarına benzer şeyleri yaparak ayaklandılar. Yaşanan hadiseler üzerine bölgeye isyanı bastırmak için Şark mütevellisi Zulzaye gönderildi. O da kısa bir sürede ayaklanmayı bastırarak bölgede asayişi sağladı.[44]

42 Baybars el-Mansûrî, *Zübde.* s. 363.

43 Makrîzî, *es-Sülûk.* C: II, s. 129.; İbn Tağriberdi, *en-Nücûm.* C: IX, s. 32. Karşılaştırma için bkz. Ahmet Sağlam, *Memlûk Sultanı Nasır Muhammed B. Kalavûn'un Siyasi Faaliyetleri (684-741/1285-1341).* Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Manisa, 2015, s. 207-208.

44 Makrîzî, *es-Sülûk.* C: II, s. 335.

Memlûkler, Sultan Muhammed b. Kalavûn döneminde ortaya çıkan bedevî isyanlarını sadece askerî yöntemlerle çözmeye çalışmamış, bunun yanında diplomatik yolları kullanarak bedevîlerin liderleriyle anlaşmalar yapmış, kabile liderlerine vergi tahsildarı ya da Memlûk valisi unvanlarını vermiş ve bedevîler Memlûk ordusuna yardımcı birlikler olarak dahil edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu girişim büyük ölçüde başarısız olmuştur. Ayrıca Memlûk yönetimi idarî reformlar yaparak öncelikle bedevîlerin ticaret yolları üzerindeki kontrolünü kırmak için alternatif ticaret yolları oluşturmuş ve bedevî bölgelerindeki ticaret faaliyetlerini kısıtlamıştır. Diğer taraftan bedevî kabileleri üzerindeki vergi sistemlerini sıkılaştırmış, özellikle kervan yollarını kontrol eden aşiretlerden ağır vergiler almaya başlamıştır.[45] Bu çözüm arayışları haricinde Muhammed b. Kalavûn, bedevîlerle olan ilişkilerinde ödül yöntemini de ustalıkla kullanmıştır. Bu duruma örnek olarak sultanın ordusunu teçhiz edebilmek için ihtiyaç duyduğu atlara bazı bedevî ailelerine büyük iktâlar vermek suretiyle ulaşmasını gösterebiliriz.[46] Bu önlemler, bedevî isyanlarının tam anlamıyla sona ermesini sağlamamış olsa da Memlûk yönetiminin ticaret yolları ve kırsal bölgeler üzerindeki kontrolünü artırmıştır.

Sultan Muhammed b. Kalavûn devrindeki bedevî isyanlarının nedenleri genel olarak değerlendirildiğinde, bu isyanların merkez-taşra çatışmalarının farklı yansımaları olduğu ve temelde siyasî-iktisadî sebeplere dayalı olarak ortaya çıktığı değerlendirilebilir. Ayaklanmaların siyasî nedenlerinin ayrıca psikolojik boyutu da bulunmaktadır. O da Memlûkler'in, İlhanlılar'a Vâdî-el Hazindâr Savaşı'nda mağlup olmasıdır. Bu savaşın ardından bedevîlerin bağımsızlığa olan inançları artmıştır. Ayrıca onlar kendilerini İslâm savaşçıları olarak tanımlayarak köle olan Memlûklerden her daim üstün görmüşler ve Eyyûbî Devle- ti'nden sonra memleketin asıl sahibi

45 Levanoni, *A turning point in Mamluk history.* s. 178.

46 Robert Irwin, bu konuyla ilgili sultan tarafından bedevîlere atlar karşılığında verilen iktâların bir hediyeden ziyade, ihtiyaçtan kaynakladığını belirtmektedir. Irwin, *The Middle East in the Middle Ages.* s. 115.

olduklarını iddia etmişlerdir.

Muhammed b. Kalavûn Dönemi Bedevî İsyanlarının Sonuçları

Memlûkler devrinde Mısır'daki yerel halkın önemli bir kısmını oluşturan bedevîler merkezî otoriteye karşı ilk zamanlardan itibaren yukarıdaki bölümde ele alındığı gibi isyan etmişlerdir. Bu isyanların nedenleri kadar sonuçları da hem Memlûk Devleti hem de bedevîler için çok önemlidir. İsyanların sonuçları Memlûkler'in zaviyesinden değerlendirildiğinde, devletin siyasî, iktisadî ve askerî yapısını doğrudan etkilemiştir. Sultan Muhammed b. Kalavûn, bedevî isyanları ile mücadele edebilmek adına askerî birliklerini güçlendirmiş ve özellikle süvari birliklerini artırmıştır. Ancak, bu askerî harcamalar doğal olarak devletin ekonomik kaynaklarında sıkıntılar yaşanmasına neden olmuştur.[47] Bedevîlerin isyanlar sırasında vergilerini ödememeleri ve ayrıca isyanların çıktığı bölgelerde tarımsal üretimin aksaması da Memlûkler'in yeni vergilendirme sistemleri geliştirmesine sebebiyet vermiştir. Bu dönemde tüccar ve zanaatkarlardan alınan vergiler artırılmış, parasal düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle 1305 yılında yapılan düzenlemeyle *Dirhemü'l-fidda*'[48]nın yanında *Dirhemü'n-nü- hasiyye* adı verilen ve içerisindeki gümüş miktarıyla oynanan yeni paraların tedavüle konması piyasada büyük sorunlar doğurduğundan bu durum toplumda rahatsızlık oluşturmuştur.[49]

Memlûkler isyanların bastırılmasının ardından bedevîler üzerinde doğrudan askerî kontrol uygulamamış, bunun yerine kabile liderleriyle anlaşmalar yaparak onların Memlûk idaresine bağlı kalmalarını sağlanmaya

47 Irwin, *The Middle East in the Middle Ages.* s. 115-116.

48 Dirhemü'l-fidda: Gümüş paraya verilen isimdir. İslâm devletlerinde kullanılan dirhemlerin Bahri Memlûklar devrinde 2/3'ü gümüş ve 1/3'ü ise bakırdı. Bkz. İlyas Gökhan, "Barsbay Döneminde Mısır'da Beşerî Olayların ve Doğal Felaketlerin Toplum ve İktisadî Hayat Üzerinde Etkileri 1422-1438.", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 5.1 2007, s. 26.

49 Hammud b. Muhammed b. Ali Necidî, *en-Nizamü'n-Nakdiyyi'l-Memlûkî 648922 h/1250-1517 m: Dirase, Tarihiyye, Hadariyye*. Mektebetü'l Ubeykan, Riyad, 1414/1993, s. 352.

çalışılmıştır. Bu doğrultuda Sultan Muhammed b. Kalavûn'da, 1313 yılındaki isyanın bastırılmasından sonra hapsedilen bedevî Arap liderlerinden Mikdad b. Şemmas'ı affetmiş, el konulan mallarını kendisine iade etmiştir. Sultan ayrıca Şemmas'ı kontrol altında tutmak için İskenderiye'deki en-Nâsıriyye'de ikamet etmesini emretmiş, burada çarşılar ve evler inşa ettirerek atlar için özel mekanlar yaptırmıştır.[50] Bunların haricinde isyanların Memlûkler açısından bir diğer sonucu ise bedevîlerin Memlûk Devleti'nin giriştiği savaşlarda ordu da görev almalarıdır. [51]

İsyanların sonuçları bedevîlerin zaviyesinden değerlendirildiğinde ise, Memlûklerin baskıları nedeniyle birçok bedevî kabilenin topraklarını terk ederek daha az denetlenen bölgelere göç ettiği görülmüştür. Bu göçlerin bir başka sebebi ise Memlûk idaresinin ziraî ürünlerin fiyatlarıyla oynamaları dolayısıyla tarımda büyük sıkıntıların meydana gelmiş olmasıdır. Hatta Memlûk araştırmacılarından Muham- med S. Takkûş, Makrîzî'yi kastederek, bazı müelliflerin Memlûkler'in vergileri artırma hususunda çok ileri gittiklerini belirterek bedevîlerin Memlûk idaresi altında kalmaktansa Haçlılar'ın yönetimi altına girmeyi tercih edecek duruma geldiklerini söylemektedir.[52]

Sultan Muhammed b. Kalavûn devrindeki bedevî isyanlarının sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, Muhammed b. Kalavûn'un otoriter yapısı ve kızdığı zaman sert tedbirlere başvurmaktan çekinmemesi onun döneminde bedevîlerin hareketlerini kısıtlamıştır. Bedevî kabilelerin birçoğu bu dönemde, üzerlerindeki baskıların artması sebebiyle bulundukları toprakları terk ederek Memlûk otoritesinin daha az olduğu bölgelere göç

50 Makrîzî, *es-Sülûk.* C: II, s. 129. Sultan Muhammed b. Kalavûn'un bedevî lidere karşı uyguladığı bu politikanın bir benzeri Sultan Aybek et-Türkmânî devrinde de gerçekleşmişti. 1253 yılındaki bedevî ayaklanmasının bastırılmasından sonra isyanın lideri olan Hısnüddin b. Sa'leb'in bölge valisi olarak vazifelendiril- mişti. Bkz. Baybars el-Mansûrî, *Zübde.* s. 16.; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb.* C: XXIX, s. 439.

51 Bu duruma örnek olarak Sultan Muhammed b. Kalavûn devrinde 1303 yılında İlhanlılar ile gerçekleşen savaşa bedevîlerinde Memlûk ordusunda katılmaları gösterilebilir. Bkz. Makrîzî, *es-Sülûk.* C: I, s. 931.; İbn Tağriberdi, *en-Nücûm.* C: VIII, s. 157.

52 Takkûş, *Târîhu'l-Memâlîk.* s. 46.

etmiştir. Memlûk yönetimi ise, kırsal bölgelerdeki güvenliği sağlamak ve isyan hareketlerinin önüne geçebilmek için daha fazla askerî harcama yapmış, bu da devletin ekonomik yükünü artırmıştır.

Sonuç

Sultan Muhammed b. Kalavûn dönemi, Memlûkler açısından hem iç hem de dış tehditlerle yoğun olarak mücadele edilen bir süreçtir. Memlûk Devleti'nin kuruluşundan itibaren görülmeye başlanan bedevî isyanları özellikle bu dönemde Memlûk yönetiminin merkezîyetçi politikalarına karşı ciddi bir direniş hareketi olmuştur. Bu isyanlar, esasen siyasî mahiyetli olup, bazen iktisadî sebepler de ön plâna çıkmıştır. Vergilendirme, askerî kontrol ve ticaret yollarının güvenliği gibi hususlar, Memlûkler ile bedevîler arasında büyük sorunlara neden olmuş ve bu durum, geniş çaplı ayaklanmalara yol açmıştır. Bedevîler isyan hareketlerini mütemadiyen devlet yönetiminde karışıklıkların ve dış tehditlerin olduğu dönemde başlatmışlardır.

Bedevî isyanları, Memlûk yönetiminin ayaklanmaların çıktığı bölgelerdeki hâkimiyetini sınayan en önemli hadiselerdendir. Uzun saltanatı döneminde devlet idaresinde çok sert ve otoriter tutum sergileyen Sultan Muhammed b. Kalavûn da selefleri gibi bedevî isyanlarını bastırmak için geniş çaplı askerî harekâtlar düzenlemiş, ayaklanmanın çıktığı bölgelerde vergilendirme politikalarını sıkılaştırmış ve bazı bedevî liderlerini çeşitli hediyelerle kendi yanına çekerek kabileleri kontrol altına almaya çalışmıştır. Ancak bu önlemler kısa vadede işe yarasa da uzun vadede başarısız olmuş ve Memlûk Devleti'nin merkezîyetçi yapısını güçlendirme çabaları sekteye uğramıştır.

Bedevî isyanlarının sonuçları üzerinden meseleye bakıldığında ise, bu ayaklanmaların hem insan ve asker hem de maddi kaynak zayiatına neden olduğu görülmektedir. Memlûkler, bedevîler ile meydana gelen çatışmalardan dolayı özellikle ticaret yolları üzerindeki kontrolü tam olarak sağlayamamış bu da devletin ekonomik sıkıntılar yaşamasına sebebiyet vererek ülkenin genelinde iktisadî problemlerin baş göstermesine ve tüm Memlûk halkının bu durumdan zarar görmesine neden olmuştur. Ayrıca sürekli hale gelen bu

çatışmalar, Memlûk ordusunun dikkatini kırsal bölgelerdeki bu isyanlarla uğraşmaya yönlendirmiş, bu durum devletin başta İlhanlılar olmak üzere dış tehditlere karşı daha savunmasız hale gelmesine ve girişilen bazı savaşlarda mağlubiyetler alınmasına sebebiyet vermiştir.

Sonuç olarak, Sultan Muhammed b. Kalavûn dönemindeki bedevî isyanları, sadece yerel düzeyde bir sorun olmakla kalmamış, aynı zamanda Memlûkler'in genel yönetim politikalarını şekillendiren, dış siyasette etki alanını daraltan, devletin yapısal zayıflıklarını ve sıkıntılarını ortaya koyan önemli hadiseler arasında yer almıştır. Memlûkler, çıkan isyanları askerî seferler ile bastırsa da bedevîler karşısında tam bir kontrol sağlayamamış, bunun üzerine onların gücünü sınırlamak adına başta isyanların liderlerini yanlarına çekmek suretiyle çeşitli politikalar geliştirmiştir. Ancak bu süreçte büyük zorluklarla karşılaşılmış istenilen neticeler tam anlamıyla elde edilememiştir.

Kaynakça

Amitai, Reuven, *Mamluks and Mongols: Mamluk-Ilkhanid Relations in the 13th and 14th Centuries.* Cambridge University Press, Cambridge, 1995.

Ashtor, Eliyahu, *A Social and Economic History ofthe Near East in the Middle Ages.* London, 1976.

Âşûr, Said Abdulfettâh, *el-Asru'l-Memâlîkî fî Mısır ve'ş-Şam.* Dâru'n-nehde- ti'l-Arâbiyye, Kahire, 1976.

Ayaz, Fatih Yahya, "Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasi Olaylara Karşı Tutumu", *ÇÜİFD,* C:7/1, Adana, 2007, s. 45-94.

El-Askalanî, Ebü'l Fazl Şihabüddin Ahmed b. Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine fi Â'ya- ni'l-Mieti's-Sâmine.* C: I-IV, Darü'l-Cil, Beyrut, 1414/1993.

El-Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed, *İkdü'l-Cümân Fî Târîhi Ehli'z-Zamân.* (Nşr. Muhammed M. Emin), I-IV, Kahire, 1987-1992.

El-Hamevî, Ebu Abdullah Şihabüddin Yâkut, *Mu'cemü'-Büldân.* C: I-V, Beyrut, 1397/1977.

El-Mansûrî, Rükneddin Baybars, *Zübdetü'l-Fikre fî Târîhi'l-Hicre.* (Thk. D. S. Ric- hards), Das Arabische Buch Berlin, Beyrut, 1419/1998.

Es-Safedî, Salahaddin Halil bin İzzeddin Aybek, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, C: I-XXIX, (Thk. Ahmed Arnavud, Tezkî Mustafa), C: IV, Beyrut, 1420/2000.

Eş-Şücâî, Şemseddin, *Târîhu'-l-Meliki'n-Nâsırî Muhammed bin Kalâvun es-Sâlihî ve Evlâdihî,* (Thk. Barbara Schafer), Wiesbaden, 1977.

Fayda, Mustafa, "Bedevî", *TDVİA,* C: V, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 311-317.

Gökhan, İlyas, "Barsbay Döneminde Mısır'da Beşerî Olayların ve Doğal Felaketlerin Toplum ve İktisadî Hayat Üzerinde Etkileri 1422-1438.", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 5.1 2007, s. 15-63.

Holt, Peter Malcolm, *The Age of the Crusades: The Near East from the Eleventh Century to 1517.* Longman, London, 1986.

Irwin, Robert, *The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate, 1250-1382.* Croom Helm, London, 1986.

İbn Devâdârî, Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek, *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gurer: ed-Dürru'l-Fâhir fi Sireti'l-Meliki'n-Nâsır,* C: IX, (Thk. Hans Robert Roemer), Kahire, 1960.

İbn Haldun, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Kitâbü'l-İber ve Dîvanü'l-Mübtedâ ve'l-Haber f Eyyâmi'l-Arab ve'l-Berber ve men Âserehüm min zevi's-Sultâni'l-Ekber.* C: I-VIII, (Thk. Halil Şehhâde), Beyrut, 1421/2001.

İbn Kesîr, *El-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi.* C: XIV, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994.

İbn Tağriberdi, Ebü'l-Mehasin Cemalüddin Yusuf, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kahire.* C: I-XII, Kahire, 1956.

İbn Tağriberdi, Ebü'l-Mehasin Cemalüddin Yusuf, *en-Nücûmü'z-Zâhire fi Mülû- ki Mısr ve'l-Kahire.* C: VIII-IX, (Thk. Muhammed Hüseyn Şemseddin), Dâ- ru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 1413/1992.

Kopraman, Kazım Yaşar, "Bahriyye", *TDVİA,* C: IV, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 512.

Kopraman, Kazım Yaşar, "Burciyye", *TDVİA,* C: VI, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 419-420.

Kopraman, Kazım Yaşar, "Memlûkler (1250-1517)", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,* C: 6, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992.

Lane-Poole, Stanley, *A History ofEgypt in the Middle Ages.* London, 1901.

Levanoni, Amalia, *A turning point in Mamluk history: the third reign of al-Naşir MuhammadIbn Qalâwûn (1310-1341).* Brill, Leiden, 1995.

Makrizi, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, *Kitâbü's-Süluk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk,* C: I-IV, (Thk. Muhammed Mustafa Ziyade-Said Abdülfettah Âşûr), Kahire, 1934-1958.

Mazor, Amir, "The "Mansuriyah Legacy": The Mansuri Amirs, Their Mamluks, and Their

Descendants during al-Nasir Muhammad's Third Reign and After", *Mamluk Studies Review,* 18, 2014, s. 1-56.

Micheau, Françoise, "The Economy of the Middle East in the Middle Ages." In The Cambridge Economic History of the Middle Ages, *Cambridge University Press,* Cambridge, 2001, s. 67-123.

Necidî, Hammud b. Muhammed b. Ali. *en-Nizamü'n-Nakdiyyi'l-Memlûkî 648-922 h/1250-1517 m: Dirase, Tarihiyye, Hadariyye*. Mektebetü'l Ubeykan, Riyad, 1414/1993.

Nüveyri, Ebu'l-Abbas Şihabüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî, *Nihâyetü'l-Ereb fî fünûni'l-Edeb.* C: I- XXXI, (Thk. Dr. Necip Mustafa Fevvaz, Dr. Hikmet Keşlî Fevvaz), C: XXXII-XXXIII, (Thk. Üstaz İbrahim Şemseddin), Beyrut, 2004.

Sağlam, Ahmet, *Memlûk Sultanı Nasır Muhammed B. Kalavûn'un Siyasi Faaliyetleri (684-741/1285-1341).* Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Manisa, 2015.

Sağlam, Ahmet, "Ortaçağda Orijinal Bir Siyasi Yapı: Güçlü ve Nüfuzlu Her Emir Sultan Olur", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi,* C. 2, S. 4, 2015, s. 107-126.

Sağlam, Ahmet, "Anadolu'da Moğol-İlhanlı Otoritesini Sarsan Bir Gelişme: Sülemiş İsyanı", *Journal ofInternational Social Research*, 8.41, 2015, s. 553-562.

Sağlam, Ahmet, *en-Nâsır Muhammed Devri Memlûk Türk Devleti.* TTK Yayınları, 2021.

Selîm, Mahmûd Rızk, *Asru Selâtini'l-Memâlîk ve Nitâcühü'l-İlmî ve'l-Edebî.* Mek- tebetü'l Adab el-Cemami', Kahire, 1962.

Steenbergen, Jo Van, "Mamluk Elite on the Eve of Nasır Muhammad's Death (1341): A Look behind the Scenes of Mamluk Politics", *Mamluk Studies Review,* IX/2, 2005, s. 173-199.

Takkûş, Muhammed S., *Târîhu'l-Memâlîk fî Mısr ve Bilâdi'ş-Şâm (648-923/1250- 1517).* Beyrut, 1999.

Yiğit, Rıdvan, *Muhammed B. Kalavûn Dönemi'nde Mısır'da Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat.* Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Nevşehir, 2018.